

International Multidisciplinary
Research Journal

*Indian Streams
Research Journal*

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Manichander Thammishetty

Ph.d Research Scholar, Faculty of Education IASE, Osmania University, Hyderabad.

Mr. Dikonda Govardhan Krushanahari

Professor and Researcher ,

Rayat shikshan sanstha's, Rajarshi Chhatrapati Shahu College, Kolhapur.

International Advisory Board

Kamani Perera

Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Mohammad Hailat

Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Hasan Baktir

English Language and Literature Department, Kayseri

Janaki Sinnasamy

Librarian, University of Malaya

Abdullah Sabbagh

Engineering Studies, Sydney

Ghayoor Abbas Chotana

Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Romona Mihaila

Spiru Haret University, Romania

Ecaterina Patrascu

Spiru Haret University, Bucharest

Anna Maria Constantinovici

AL. I. Cuza University, Romania

Delia Serbescu

Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Loredana Bosca

Spiru Haret University, Romania

Ilie Pintea,

Spiru Haret University, Romania

Anurag Misra

DBS College, Kanpur

Fabricio Moraes de Almeida

Federal University of Rondonia, Brazil

Xiaohua Yang

PhD, USA

Titus PopPhD, Partium Christian

University, Oradea,Romania

George - Calin SERITAN

Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

.....More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade

ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India Ex - VC. Solapur University, Solapur

Iresh Swami

Ex - VC. Solapur University, Solapur

Rajendra Shendge

Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Patil

Head Geology Department Solapur University,Solapur

N.S. Dhaygude

Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

R. R. Yalikal

Director Managment Institute, Solapur

Rama Bhosale

Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Narendra Kadu

Jt. Director Higher Education, Pune

Umesh Rajderkar

Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

Salve R. N.

Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

K. M. Bhandarkar

Praful Patel College of Education, Gondia

S. R. Pandya

Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Govind P. Shinde

Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

G. P. Patankar

S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Alka Darshan Shrivastava

Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Chakane Sanjay Dnyaneshwar

Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Maj. S. Bakhtiar Choudhary

Director,Hyderabad AP India.

Rahul Shriram Sudke

Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

Awadhesh Kumar Shirotiya

Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

S.Parvathi Devi

Ph.D.-University of Allahabad

S.KANNAN

Annamalai University,TN

Sonal Singh,

Vikram University, Ujjain

Satish Kumar Kalhotra

Maulana Azad National Urdu University

मतीमंद मूल, कुटुंबियांची प्रतिक्रिया आणि पालकांची आर्थिक स्थिती

डॉ. कविता पी. कान्होलकर

ऑरेंज सिटी समाजकार्य महाविद्यालय, नागपूर.

प्रस्तावना—

समाजात सर्वच मुले सुदृढ, सशक्त आणि सामान्य नसतात. सर्वसामान्य मुलांना देखील वेळोवेळी मार्गदर्शनाची आणि संरक्षणाची गरज असते. इतर मुलांप्रमाणेच समाजाचा महत्वपूर्ण घटक असणाऱ्या 'मतीमंद' मुलांना पण प्रेम, सुयोग्य आधार, मार्गदर्शन, संरक्षण व प्रेरणा ह्याची नितांत गरज असतेच. मतिमंदत्व ही एक अवस्था आहे. हा काही आजार नाही. मतीमंद मूल हे बौद्धिक दृष्ट्या व दैनंदिन कार्यात सामान्य मुलांपेक्षा मागे असते. बहुतेक मतिमंदत्व हे जन्मापासून असते. कधीकधी हे मुलांच्या विकासात्मक अवस्थेमध्ये येते. विकासात्मक अवस्था वयाच्या अठरा वर्षांपर्यंत मानली गेली आहे. ज्या व्यक्तींचा बौद्धिकगुणांक सरासरीपेक्षा कमी असतो आणि त्यामुळे ज्यांना भोवतालच्या परिस्थितीशी मिळते-जुळते घेण्यास अडचण निर्माण होते. त्यांना 'मतीमंद' असे म्हणता येईल.

मतीमंद व्यक्तींमध्ये सामान्यतः मर्यादित बुद्धिमत्ता, भोवतालची परिस्थिती समजण्याची असमर्थता, स्वतःची काळजी घेण्याची अनाकर्षता, अपुरा व्यक्तीविकास, अपुरे सामाजिक समायोजन, मन एकाग्र करण्याचा अभाव इ. प्रमुख लक्षणे आढळतात. काही मुलांमध्ये समाज विरोधी कृत्ये करण्याची प्रवृत्तीही आढळते.

एखाद्या घरात मतीमंद मूल जन्माला येते तेव्हा त्या घरातील आनंद तर मावळतोच पण त्याचबरोबर त्या मुलांच्या भविष्याची काळजी पालकांना भेडसावू लागते. 'मतिमंदत्व' ही एक अत्यंत संवेदनशील व ज्वलंत समस्या आहे व या समस्येची जाणीव समाजातील सर्व स्तरांपर्यंत पोहचायला हवी. या नाजूक व अवघड समस्येची गंभीरता समाजाला प्रकर्षाने जाणवणे गरजेचे असून मतीमंद मुलांच्या पालकांच्या समस्या पाहता असे लक्षात येते की, काही गोष्टी आपल्या सामर्थ्याबाहेर आहेत व त्या जर पूर्णार्थाने सफल करायच्या असतील तर या विषयाची जाणीव सातत्याने समाजापुढे आपण ठेवायला हवी. मतीमंद मुलांचा संपूर्ण कुटुंबियांवर प्रभाव पडतो. असमर्थ असणाऱ्या मुलांच्या कुटुंबियांचा अभ्यास अनेकदा भावनिक भिती दर्शवितो. मतीमंद मुलांचा नातेवाईकांवर थोडाफार प्रभाव पडतो. मुलांच्या किशोरावस्थेतील मतीमंद भाऊ-बहिणींचा, घरात राहत असताना होणारा परिणाम त्याविपरीत मतीमंद नसणाऱ्या भाऊ-बहिणींचा मुलांवर होणारा परिणाम यांच्या माहितीचे विश्लेषण आई व स्वतः मुलांकडून प्राप्त करण्यात आले. भिन्न परिस्थितीत सुध्दा हे नातेवाईक स्व नियमन, कुटुंबाचे वातावरण, मानसिक गोष्टींशी जुळवून घेणे यात असमर्थ असतात. प्रस्तुत अध्ययनात मतीमंद मूल असणाऱ्या पालकांच्या कौटुंबिक व आर्थिक समस्यांचा विचार करण्यात आलेला आहे.

• गृहीतकृत्ये : (Hypothesis)

१. मूल मतिमंद आहे असे कळल्यानंतर पालकांना धक्का बसतो.
२. मतीमंद मूल असणाऱ्या पालकांचे उत्पन्न कमी असल्याने त्यांना अनेक आर्थिक अडचणींना सामोरे जावे लागते.

• अध्ययन पद्धती : (Methodology)

नागपूर जिल्ह्यांतर्गत येणाऱ्या मतीमंद मुलांचे पालक हे अध्ययनाचे समग्र आहेत. प्रस्तुत अध्ययनासाठी नागपूर जिल्ह्यातील १४ तालुक्यांतर्गत येणाऱ्या एकूण ६६ विशेष शाळा व कार्यशाळांची निवड करण्यात आली. एकूण ६६ शाळांमधील २०० विद्यार्थ्यांचे पालक उत्तरदाते म्हणून अध्ययनाकरिता निवडण्यात आले. यासाठी गैरसंभाव्यता नमुना निवड पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला असून नमुन्याची निवड करतांना सहेतुक नमुना निवड (Purposive Sampling) पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला. प्रत्यक्ष अध्ययन करतांना प्राथमिक तथ्य (Primary Data) आणि द्वितीयक तथ्य (Secondary Data) या दोन्ही तथ्य संकलन साधनांचा अवलंब करण्यात आला. मुलाखत अनुसूचीच्या सहाय्याने प्राथमिक तथ्य संकलन करण्यात आले तर द्वितीयक तथ्य संकलनात लेख, मासिके, पुस्तके, इंटरनेट, शासकीय व गैरशासकीय अहवाल इत्यादी साधनांचा उपयोग करण्यात आला.

• पालकांची व कुटुंबियांची प्रतिक्रिया :

प्रस्तुत सारणी मूल मतीमंद आहे हे कळल्यावर पालकांची स्वतःची व त्यांच्या कुटुंबियांची प्रतिक्रिया दर्शविते. बरेच पालक मुलांचे मतिमंदत्व सहज स्वीकारत नाहीत. परंतु मतिमंदत्व सिद्ध झाल्यावर त्यांची प्रतिक्रिया पुढील सारणीत

स्पष्ट होते.

सारणी : 1
मुलांचे मतिमंदत्व व पालकांची (कुटुंबियांची) प्रतिक्रिया

अ.क्र.	1 पालकांची प्रतिक्रिया	2 वारंवारिता	3 टक्केवारी
1	धक्का बसला	144	72.0
2	राग आला	009	04.5
3	तिरस्कार	004	02.0
4.	निराशा	040	20.0
5	आघात	003	01.5
	एकूण	200	100.0

उपरोक्त सारणी क्रं. १ वरून असे दिसून येते की, १४४ (७२.०%) उत्तरदात्यांचे मूल मतीमंद आहे हे कळल्यानंतरची स्वतःची व कुटुंबियांची प्रतिक्रिया व्यक्त करतांना धक्का बसला असे सांगितले, ९ (४.५%) उत्तरदात्यांना राग आला, ४ (२.०%) पालकांना तिरस्कार, ४० (२०.०%) उत्तरदात्यांना निराशा तर ३ (१.५%) उत्तरदात्यांनी आघात झाला अशाप्रकारच्या प्रतिक्रिया व्यक्त केल्या आहेत.

यावरून असे स्पष्ट होते की, सर्वाधिक १४४ (७२.०%) उत्तरदात्यांनी मूल मतीमंद आहे कळल्यानंतर स्वतः व कुटुंबियांची प्रतिक्रिया व्यक्त करतांना धक्का बसल्याचे सांगितले तर सर्वात कमी ३ (१.५%) उत्तरदात्यांनी आघात झाला अशी प्रतिक्रिया व्यक्त केली आहे.

• **मतिमंदत्व आणि आर्थिक अडचणी :**

मूल जन्माला समाजात आल्यानंतर त्याचे प्रगतीचे टप्पे जर वेळीच झाले नाहीत किंवा काहींची शारीरिक वाढ योग्य झाली तरी बौद्धिक वाढ कमी असली तर त्याला मतिमंदत्वाचा ठप्पा लागतो व घरातील सर्वच व्यक्तींवर त्या मुलाच्या योग्य संगोपनाची जबाबदारी येवून पडते. मतीमंद मूल जन्माला आल्यापासून त्याच्यावर डॉक्टर व औषधांचा खर्च सामान्य मुलांपेक्षा जास्त येतो. अनेक मतीमंद मुलांना फीट येणे, कर्णबधिर असणे, बहुविकलांगकता असणे, केवळ हातापायात दोष असणे, अतिचंचलता असणे, आत्मकेंद्री असणे, असे अनेक प्रकारचे त्रास असतात. त्याकरिता पालकांना वारंवार तज्ञ डॉक्टरांची मदत घ्यावी लागते व दरमहा सतत औषधं घ्यावे लागतात. त्यातच स्पीच थेरेपिस्ट, ऑक्युपेशनल थेरेपिस्ट, कर्णयंत्र, शारीरिक दोष सांभाळण्यासाठी शस्त्रक्रिया, आई-वडील नोकरी करणारे असतील तर घरी सांभाळण्यासाठी नोकर असे एक ना अनेक खर्च आ वासून पालकांसामोर उभे असतात व हे कोणतेच खर्च टाळता येत नाहीत. यानंतर मूल शाळेयोग्य झाले की, योग्य शाळा शोधावी लागते. विशेष प्रकारच्या शाळा सर्वच ठिकाणी नसतात व असल्या तर फारच कमी असतात. राहत्या गावात जर विशेष शाळा नसेल तर कधी-कधी आईला मुलाला घेवून वेगळे घर करून रहावे लागते. कारण सगळ्याच शाळांमध्ये वसतीगृहाची सोय नसते. असे सर्व धरून फी व जाण्यायेण्याचा खर्च मिळून मतीमंद मुलांमागे ५००० ते ६००० रुपये महिना खर्च, औषधे सोडून येऊ शकतो.

सारणी : 2
मासिक उत्पन्न दर्शक सारणी

अ.क्र.	1 मासिक उत्पन्न	2 वारंवारिता	3 टक्केवारी
1	1000 ते 5000	30	15.0
2	5001 ते 10000	38	19.0
3	10001 ते 15000	63	31.5
4	15001 ते 20000	38	19.0
5	20001 ते 25000	11	05.5
6	25000 पेक्षा अधिक	20	10.0
	एकूण	200	100.0

उपरोक्त सारणी वरून असे निदर्शनास येते की, १००० ते ५००० मासिक उत्पन्न असणारे ३० (१५.०%), ५००१ ते १०,००० मासिक उत्पन्न असणारे ३८ (१९.०%), १०००१ ते १५,००० मासिक उत्पन्न असणारे ६३ (३१.५%), १५००१ ते

२०००० मासिक उत्पन्न असणारे ३८ (१६.०%), २०००१ ते २५,००० मासिक उत्पन्न असणारे ११ (५.५%) तसेच २५,००० पेक्षा जास्त मासिक उत्पन्न असणारे पालक २० (१०.०%) आहेत.

वरील विश्लेषणाचा आढावा घेता असे दिसते की, सर्वाधिक अधिक ६३ (३१.५%) उत्तरदात्यांचे मासिक उत्पन्न १०,००१ ते १५,००० रुपये असल्याचे दिसून येते तर सर्वात कमी ११ (५.५%) पालकांचे मासिक उत्पन्न २०,००१ ते २५,००० रुपये होते.

• सारांश, निष्कर्ष व सूचना :

बहुतांशी उत्तरदात्यांचे मासिक उत्पन्न १०,००१ ते १५,००० रुपये असल्याचे दिसून येते. प्रस्तुत तथ्यांवरून, बहुतांशी पालकांची आर्थिक परिस्थिती ही निम्न मध्यमवर्गीय असल्याचे स्पष्ट होते. अध्ययनातील उत्तरदाते हे ग्रामीण व शहरी अशा दोन्ही भागातील असल्याने त्यांचे मासिक उत्पन्न हे कमी अधिक प्रमाणात आढळते. उत्तरदात्यांचा साधारणतः उत्पन्न गट १०००१ ते १५००० रु. दिसून येतो. सर्वाधिक ७२.०% उत्तरदात्यांनी मूल मतीमंद आहे कळल्यानंतर स्वतः व कुटुंबियांची प्रतिक्रिया व्यक्त करतांना धक्का बसला असे सांगितले. या संदर्भात कतरणी (२०००) म्हणतात, कोणतेही पालक आपले मूल मतीमंद आहे हे सहज स्वीकारत नाही. निदान झाल्यावर माता-पिता, इतर व्यक्ती, मित्र यांना मूल मानसिकदृष्ट्या असामान्य आहे, हे लक्षात येताच मुलांपेक्षा आईवडिलांनाच प्रचंड मानसिक धक्का बसतो

साधारणतः वयाच्या चवथ्या वर्षापासून मतीमंद मुलाला त्याच्या योग्य प्रशिक्षणाकरिता विशेष शाळेत भरती करावे लागते. कारण सर्वसाधारण शाळेत इतर मुलांबरोबर हे मूल शिकू शकत नाही व त्यांच्यात इतर व्यवहार समस्यांचा उद्भव होण्याची जास्त शक्यता असते. विशेष शाळेमध्ये मुलांच्या मानसिक व शारीरिक क्षमतेनुसार शिक्षण दिले जाते. मूल विशेष शाळेत गेल्याने आपोआपच शिक्षणाबरोबर त्याचे सामाजीकरण सहजरित्या होते व बाहेरील जगाशी ओळख व्हायला पण मदत होते.

मतीमंद मुलाचे/मुलीचे लग्न होऊ शकत नाही. त्यामुळे पालकांवर त्यांची नेहमीसाठी जबाबदारी असते. यासाठी नोकरी सरकारी वा खाजगी असो, पालकांना दरमहा विशिष्ट आर्थिक मदत मिळाली तर पालकांचा आर्थिक भार काही अंशी कमी होईल व ते स्वतः आणि त्यांचे मूल हे जास्त सुसह्य जीवन जगू शकतील. मुलाच्या मतिमंदत्वाचे प्रमाण म्हणून तज्ञ (सरकारी) डॉक्टरांकडून काढलेला बुध्दांक व इतर तज्ज्ञांचे प्रमाणपत्र पाहून दरमहा द्यावयाची रक्कम ठरविता येईल.

इतर सर्व प्रकारच्या अपंगांप्रमाणे मतिमंदांना शासनाकडून फार कमी सवलती मिळतात व ज्या आहेत त्याचा फायदा अज्ञानामुळे विशेषतः लहान गावांमधील पालक घेऊ शकत नाहीत. शासनाने अपंग व मतिमंदांसाठी काही कायदे केले आहेत. पण ते अजून कार्यान्वीत झालेले नाहीत. यासाठी पालकांनी व समाजातील इतर घटकांनी एकत्र येऊन या समस्यांचे निवारण करण्याचा अटीतटीने प्रयत्न करायला हवा. वरील सर्व गोष्टी नमूद करण्याचा हेतू हा की, समाजाला मतीमंद व त्यांच्या पालकांना होणाऱ्या आर्थिक त्रासाची जाणीव व्हावी. मतिमंदांच्या पालकांचे आर्थिक तसेच इतरही त्रास कमी करण्यासाठी सर्वांनी पुढे येऊन स्वयंस्फूर्तीने सहाय्य करावे. असे भरीव कार्य झाले तरच ती खऱ्या अर्थाने एक समाजसेवा घडेल.

यंत्राचे शोध लावणारे, त्याचा वापर करणारे मानवच आहेत. आजही नव्या कल्पना सुचतात, त्यानुसार प्रयोग होतात. त्यातून नवे शोध लागतात, नवी यंत्र जन्माला येतात. पण या हजारो लाखों कल्पनांचं मूळ मानवी मेंदूच्या १८० पैलू किंवा क्षमतांमध्ये आहे. या १८० क्षमतांमध्ये केवळ ७२ क्षमतांचा शिक्षण क्षेत्रात विचार होतो आणि वापर होतो. यातील कितीतरी क्षमता अघोषित, अशोधित राहतात. त्यांची दखलही घेतली जात नाही. एडीसनसारखा शास्त्रज्ञ शाळेच्या चार भिंतीत रमला नाही. त्याच्यातील क्षमतांचा शोध कुठेही शिक्षण न घेता त्याने स्वतःच लावला. नव्या कल्पना प्रत्यक्षात आणण्यासाठी स्वतःचीच जुजबी प्रयोगशाळा तयार केली आणि त्यात झालेल्या प्रयोगातून जे शोध लागले त्यातून विसाव्या शतकाचा चेहरामेहराच बदलून गेला.

मतिमंदांना समाजाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी, समस्या निर्मूलनासाठी आणि सक्षम समाजाच्या उभारणीसाठी मानवी क्षमतांचा मानवतेच्या दृष्टिकोनातून उपयोग होणे ही काळाची नितांत गरज आहे.

संदर्भ :

1. Bastos OM, Deslandes, Raising Children with mental disabilities, mother's narratives, Cad Saude Publication, 2008 Sep; 24.
2. Barlow J., Corne E., Parent-training programmes for improving maternal psychosocial Health, Cochrane Database syst Rev., 2000; (4):CD 002020.
3. Collemon J.C., Abnormal Psychology and Modern life, Bombay; 1970.
4. Eisenberg L., Baker B.L., Bleacher J., Siblings of children with mental retardation living at home or in residential placement, child Psycho Psychiatria, Mar; 1998.
5. Kasari C., et., al., parental perspectives on inclusion, effects of autism and down syndrome, J autism Dev Disord; 1999.
6. Katz G., Lazcano ponce E., Sexuality in subjects with intellectual disability, an educational intervention proposal for parents and counselors in developing countries, Salud Publica Mex; 2008.

- 7.Khamis V. Psychological distress among parents of children with mental retardation in the United Arab Emirates, Soc Sci Med ; 2007.
- 8.Mental (BR-16A) Mentally Retarded with behavioral problems, www.himalayahealthcar.com
- 9.Merrill M. A., Intelligence multiple factor Analysis Chicago, 1947
- 10.Mays L.C., Child mental health consultation with families of medically compromised infants, child Adolesc clin N Am; 2003.
- 11.Melnyk B. M., (et. al.), opportunities for parent empowerment program effects on the mental health/critically ill young children their mothers, pediatrics; 2004.
- 12.Narayan J., et. al, Analysis of educational support systems for children with mental retardation and autism spectrum disorders ; Dec. 2005.
- १३.डॉ. कतरणी स्फूर्ती, मानसशास्त्र विचारविषय आणि उपयोजन, श्री साईनाथ प्रकाशन; २०००.

डॉ. कविता पी. कान्होलकर
ऑरेंज सिटी समाजकार्य महाविद्यालय, नागपूर.

Publish Research Article

International Level Multidisciplinary Research Journal

For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- ★ International Scientific Journal Consortium
- ★ OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.org